

УДК 354.32:355.48(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-7-22-33>

Губенко Валентина,
викладач кафедри публічного управління
та адміністрування Університету
Григорія Сковороди в Переяславі

Hubenko Valentyna,
Lecturer at the Department of Public
Administration and Management at Hryhorii
Skovoroda University in Pereiaslav

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4099-6933>✉ gubenko080570@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: РЕКОМЕНДАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

ORGANISATION OF EDUCATION IN WARTIME: RECOMMENDATIONS OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS AND MANAGERIAL ASPECT

Анотація. У статті проаналізовано проблеми освіти в умовах збройних конфліктів, зокрема управлінський аспект, організацію навчання та розробку заходів для захисту освіти під час надзвичайних ситуацій та військових дій. Основна мета дослідження – розгляд рекомендацій міжнародних і неурядових організацій забезпечення навчального процесу під час військових конфліктів. У статті аналізуються причини нападів на освіту та прямі і довгострокові негативні наслідки для системи освіти, які визначаються цими організаціями. Констатується, що для забезпечення продовження навчального процесу під час військових дій існують різноманітні формати, які освітяни можуть розглядати в залежності від конкретної ситуації. Забезпечення навчання в інший спосіб передбачає створення можливостей для доступу учнів до навчання, незважаючи на переривання звичайного навчального процесу. Альтернативні методи можуть включати зміну місць навчання, неформальні програми, інтенсифікацію навчання, створення тимчасових місць для навчання чи домашні школи, а також можливе використання дистанційних методів навчання.

Необхідність забезпечення неперервності освіти є важливим аспектом для стримування подальшого насильства та запобігання загостренню кризи. Також важливо уникати використання шкіл у військових цілях, гарантуючи їхню безпеку для навчання. З метою досягнення цієї мети освітяни повинні розглядати різні шляхи, які можуть бути використані в конкретних обставинах. Деякі з цих шляхів можуть бути включені до заздалегідь розроблених планів дій у надзвичайних ситуаціях або шкільних планів безпеки.

Забезпечення неперервності освітнього процесу передбачає здійснення навчання іншими методами, що дозволяють учням зберігати доступ до освіти навіть під час перерв у звичайній системі навчання. Методи альтернативного навчання можуть включати, але не обмежуються змінами місць навчання, неформальними навчальними програмами, прискореними заняттями, тимчасовими місцями для навчання та дистанційними методами.

Дослідження, представлене у цій статті, не охоплює всі аспекти та виклики, що виникають у сфері освіти під час війни. Майбутні дослідження повинні вивчати питання неперервності освіти на всіх рівнях умов війни, включаючи розробку та впровадження спеціальних навчальних курсів для управлінців, вчителів, педагогічних працівників та науковців, спрямованих на забезпечення неперервності навчання в умовах війни. Також актуальною є проблема надання допомоги жертвам військових конфліктів, зокрема дітям, розвиток психолого-педагогічних практик, психосоціальної підтримки та методів, спрямованих на допомогу учням.

Ключові слова: збройні конфлікти, міжнародні організації, неурядові організації, освіта в умовах війни, освітній процес, безперервність освіти.

Abstract. *The article examines the problems of education in armed conflicts, in particular the management aspect, the organization of training, and the development of measures to protect education during emergencies and hostilities. The main purpose of the study is to consider the recommendations of international and non-governmental organizations on ensuring the educational process during military conflicts. The article analyses the causes of attacks on education and the direct and long-term negative consequences for the education system identified by these organizations. It is concluded that there are various formats for ensuring the continuation of the educational process during military operations that educators can consider depending on the specific situation. Providing learning in other ways involves creating opportunities for students to access learning despite the interruption of the normal learning process. Alternative methods may include changing places of learning, non-formal programs, intensified learning, temporary learning spaces or home schools, and the possible use of distance learning methods.*

The need to ensure continuity of education is essential to deter further violence and prevent the crisis from escalating. It is also important to avoid military use of schools by ensuring that they are safe for education. To achieve this, educators should consider a variety of ways that can be used in specific circumstances. Some of these pathways can be included in pre-developed contingency plans or school security plans.

Ensuring the continuity of the educational process involves providing education through other methods that allow students to maintain access to education even during interruptions in the regular education system. Alternative learning methods may include but are not limited to, changes in learning locations, non-formal learning programmes, accelerated classes, temporary learning spaces, and distance learning.

The research presented in this article does not cover all aspects and challenges that arise in the field of education in times of war. Future research should examine the issue of continuity of education at all levels in wartime, including the development and implementation of special training courses for managers, teachers, pedagogical staff, and researchers aimed at ensuring continuity of education in wartime. Also relevant is the problem of assisting victims of military conflicts, in particular children, the development of psychological and pedagogical practices, psychosocial support and methods aimed at helping students.

Keywords: *armed conflicts, international organizations, non-governmental organizations, education in war, educational process, continuity of education.*

Постановка проблеми. У XXI ст. в Україні стали страшними та вражаючими явища і слова – військова агресія, війна, ворог та країна-агресор. Діти, молодь, майбутнє, освіта стали тим, за кого ми маємо боротися, потерпаючи від болю та жорстокості.

Протягом недовгого періоду в Україні було визначено основні засади інституційно-правового регулювання освітньої сфери під час введення в дію воєнного стану. Це регулювання відбувається відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII (із змінами та доповненнями), Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/202210, що був затверджений Законом України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX, а також відповідно до інших нормативно-правових актів України.

Згідно з положеннями статті 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», повноваження місцевих органів влади, зокрема у справах управління освітніми закладами, передаються військовим адміністраціям населених пунктів на відповідних територіях. Повноваження центральних органів

влади продовжують здійснюватися. Міністерство освіти і науки залишається основним органом серед центральних виконавчих органів, який відповідає за розробку та впровадження державної політики в галузях освіти та науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, передачі технологій та здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю освітніх закладів, підприємств та організацій, що надають освітні послуги або виконують іншу діяльність, пов'язану з цими послугами, незалежно від їхньої підпорядкованості та форми власності.

Отже, на період дії воєнного стану Міністерство освіти і науки продовжує здійснювати державну політику в галузі освіти, забезпечуючи доступність та неперервність навчального процесу в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень. Воєнний вплив на систему освіти призводить до низки гуманітарних та соціальних проблем, ставлячи перед органами державної влади та місцевого самоврядування значні виклики. Заклади освіти, такі як школи та університети, стають мішенями для бомбардувань, обстрілів та підпалів. Це призводить до трагічних наслідків для дітей, вчителів та викладачів, які стикаються з убивствами, травмами, викраденнями або безпідставними затриманнями. Освітні заклади, в свою чергу, можуть використовуватися як бази для військових операцій, казарми або центри утримання. Такі дії завдають шкоди учням, студентам та педагогічному персоналу, позбавляють велику кількість учнів та студентів їхнього права на отримання освіти, тим самим руйнуючи фундамент, на якому громади будують своє майбутнє. «В багатьох країнах збройні конфлікти продовжують руйнувати не лише шкільну інфраструктуру, але й надії та прагнення цілих поколінь» – підкреслено в Декларації про безпеку шкіл, яка є політичним зобов'язанням стосовно захисту освіти під час збройних конфліктів і була прийнята 114 державами.

24 лютого 2022 р., внаслідок несанкціонованого вторгнення російської федерації в Україну, всі 7 мільйонів дітей на території України стали жертвами війни, втративши своє право на отримання освіти. Освітня, в свою чергу, лишається позбавленими можливості здійснювати навчання в умовах безпеки та гідності. За інформацією, наданою Офісом Генерального прокурора України за період з 24 лютого по 2 червня 2022 р. (не враховуючи активних військових дій), 721 дитина постраждала від збройної агресії РФ, серед яких 261 загинули, а 460 отримали різні ступені поранень [2]. За даними Міністерства освіти і науки України, 1888 освітніх закладів стали мішенню бомбардувань та обстрілів, із них 180 були повністю зруйновані [1]. Крім того, за інформацією ЮНІСЕФ, протягом восьми років агресії РФ проти України на Донбасі, починаючи з 2014 р., 750 шкіл отримали пошкодження чи були повністю зруйновані [14].

На даний момент, на жаль, Україна опинилася серед країн, де діти проживають в умовах війни. Згідно з інформацією ЮНІСЕФ, 27 мільйонів дітей у всьому світі не отримали можливості відвідати школу через наявність бойових дій в їх регіонах, і 433 мільйони дітей проживали в зонах конфлікту у 2017 р. Фактично кожна шоста дитина (426 мільйонів) перебувала в зоні конфлікту у 2019 р., із них 71 мільйон – це діти від народження до 5 років, які ніколи не знали мирного життя. У 2016 р. понад 12 мільйонів дітей були біженцями, проте за оцінками експертів ця кількість була значно вищою [10].

Міжнародна спільнота вже прикладає значні зусилля для розроблення механізмів захисту освіти в умовах надзвичайних ситуацій та військових конфліктів. Ці зусилля стають особливо важливими для України, і аналіз існуючих міжнародних документів та практик стає актуальним у цьому контексті.

Наукові дослідження зосереджені на аналізі воєнних конфліктів та їхніх впливів на громади, охоплюючи різні аспекти. Основні питання, що розглядаються, здебільшого стосуються «як» і «які» умови життя людей в зонах військових конфліктів. Інші аспекти аналізувались з економічного погляду, з урахуванням фізичного, психічного та соціального здоров'я [17], або були спрямовані на психосоціальну допомогу для поліпшення становища тих, хто постраждав від воєнного конфлікту.

Додатково, вивчалися наслідки воєнних дій на освіту в конкретних країнах, таких як Індія, африканські країни, Камбоджа, Непал, Перу, Таджикистан, Колумбія, Східний Тимор, Боснія, а також період Другої світової війни в Німеччині та інших країнах Європи [17].

Організація навчання в умовах збройних конфліктів, ведення освітнього процесу під час війни та відновлення освіти після завершення бойових дій належить до об'єкта глибокого вивчення міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОЕСР, Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ), Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (GCPEA), Міжвідомча мережа освіти в надзвичайних ситуаціях (INEE), Агентство ООН у справах біженців (UNHCR), Інститут досліджень миру в Осло, Норвегія (PRIO) та інші. Їхні рекомендації базуються на широкому спектрі військових конфліктів, охоплюючи як міжнародні військові конфлікти, в яких беруть участь держави, так і внутрішні військові конфлікти всередині країни. Враховуючи цей аспект, деякі рекомендації можуть бути адаптовані до умов конкретного вторгнення однієї країни у іншу, такого як напад російської федерації на Україну.

Мета статті полягає в систематичному розгляді рекомендацій міжнародних та неурядових організацій щодо забезпечення навчального процесу в умовах воєнних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. В ході розгляду основного матеріалу статті стає очевидним, що умови війни порушують основне право людини на освіту, перетворюючи її на об'єкт військової агресії. Об'єктами агресії стають учасники освітнього процесу (учні, вчителі, студенти, викладачі, управлінці, науковці) та освітня інфраструктура (будівлі закладів освіти на всіх рівнях).

В інтерпретації ЮНЕСКО мотиви нападів на освіту можуть включати:

- атаки на школи та вчителів як засіб імпозиції іншої культури, філософії, релігії або етнічної ідентичності;
- атаки на школи, вчителів та учнів, щоб перешкодити навчанню дівчат;
- напади на освітні установи з метою припинення будь-яких форм освіти;
- атаки на екзаменаційні центри та конвої з документами для перешкоджання нормальному функціонуванню системи освіти;
- атаки на школи та університети як символи влади, які протистоять повстанцям;
- атаки на освітні установи та представників влади для підірвання довіри до державного контролю над територією;
- напади на школи як помста за вбивства мирного населення;
- викрадення дітей і дорослих для використання як бойовиків або для примусової праці, сексуальних послуг або викупу;
- сексуальне насильство від збройних груп, солдатів або сил безпеки в рамках стратегії війни або через порушення гендерних прав;
- атаки на учнів, студентів, викладачів, представників профспілкових організацій та науковців за їхню участь у профспілковій діяльності;

- атаки на студентів і науковців для придушення політичної опозиції або приховування альтернативних точок зору;
- атаки на студентів і науковців для придушення кампаній з прав людини або досліджень, пов'язаних із правами людини;
- атаки на вчених за дослідження чутливих тем, таких як вплив війни або маргіналізація певних груп населення;
- окупація шкіл для проведення операцій безпеки проти повстанців і збройних наркогруп, а також напади на них з боку повстанців з тим же спрямуванням;
- знищення шкіл силами вторгнення як тактика поразки ворога;
- знищення шкіл як засіб помсти або стримування, мінометного чи ракетного обстрілу, а також обстрілу зсередини або в безпосередній близькості.

Унаслідок війни система освіти відчуває як прями, так і довготривалі негативні наслідки. В дослідженні «Освіта і конфлікт» (2004), проведеному Німецькою агентством технічного співробітництва (GTZ) за сприяння Федерального міністерства економічного співробітництва і розвитку, відзначаються наступні наслідки:

- фізична небезпека для викладачів та студентів;
- пошкодження та руйнування освітньої інфраструктури;
- зниження рівня зарахування дітей та їхнього відвідування школи;
- використання шкіл як місця для набору дітей-солдатів;
- збільшення рівня насильства в середовищі шкіл;
- зростання випадків гендерного та сексуального насильства;
- порушення здатності та мотивації до навчання та психічного здоров'я учнів;
- погіршення рівня ефективності та якості освіти;
- зменшення рівня державного та приватного фінансування освіти;
- використання освітніх закладів як інструментів в інтересах сторін конфлікту [16].

Серед негативних наслідків, які визначає ЮНЕСКО, можна виокремити наступне:

- численні втрати серед працівників освіти, учнів, студентів та управлінців внаслідок вибухів і стрілянини в місцях, де збирається багато людей, таких як входи до університетів та шкіл, ігрові майданчики, офіси, або під час масових заходів, наприклад, протестів чи в транспортних засобах, які перевозять персонал на роботу та з роботи;
- умисні вбивства окремих працівників освіти, учнів, студентів та профспілкових працівників за допомогою вогнепальної зброї, як правило, у класі чи під час дороги на роботу та з роботи;
- зруйнування навчальних корпусів/інфраструктури за допомогою вибухів, підпалів, пограбувань;
- незаконне затримання, «зникнення», катування вчителів, науковців та профспілкових діячів;
- викрадення учнів, студентів, викладачів та посадових осіб збройними силами з метою поширення терору, примусового вербування дітей-солдатів, а також викрадення та/або ґвалтування школярів та вчителів збройними силами.

Серед тривалих негативних наслідків, основні з яких визначає ЮНЕСКО, можна виділити:

- вимушена еміграція освітян, науковців та керівників призводить до втрати академічного досвіду та відтоку інтелектуального потенціалу;
- ускладнення у пошуку кваліфікованих вчителів через небезпеку та масову міграцію;
- занепад установ підвищення кваліфікації вчителів та процесу їх підготовки;
- порушення циклів освіти сприяє формуванню покоління молодих людей з обмеженим доступом до можливостей зайнятості та освіти;
- зменшення соціально-економічних інвестицій у освітню сферу через втрату вартості поточних інвестицій та зупинку нових;
- обмеження свободи слова вчителів шляхом загроз профспілковим лідерам, що може погіршити якість освіти;
- погіршення якості та актуальності вищої освіти та наукових досліджень через обмеження академічної свободи;
- ідеологічні, культурні та соціальні наслідки обмежень у доступі до освіти, зокрема для жінок та маргіналізованих груп, призводять до їх соціальної, політичної та економічної ізоляції;
- проблема формування нових груп освічених громадян та науковців для подальшого розвитку суспільства.

Крім зазначених негативних впливів війни на освіту, можна визначити низку психологічних, до яких належать:

- небажання/відмова учнів повертатися до навчання (через пропущені роки навчання учням доводиться повертатися до класу з дітьми молодшого віку, що формує відчуття дорослості та зменшує бажання здобувати освіту; дітям-біженцям потрібен час, щоб адаптуватися до нового середовища, що також зменшує бажання відвідувати школу);
- ментальні та психічні розлади дітей, які мають такі симптоми посттравматичного стресу, як емоційна нестабільність, труднощі зі сном та кошмари, замкнутість та підозрілість, дратівливість, агресивність, тривожне збудження, втрата здатності зосереджуватися, пасивність, депресія, параноя, підвищення ризику суїциду [9].

Вищезазначені міжнародні організації, такі як ООН та її спеціалізовані агентства, ЮНЕСКО і ЮНЕСЕФ, ОЕСР, ЄС, взаємодіють для захисту права на отримання освіти всіма і сприяння продовженню навчання в умовах надзвичайних ситуацій. Створені ними ініціативи, такі як Глобальна коаліція на захист навчальних закладів від нападів (GCPEA), Міжвідомча мережа освіти в надзвичайних ситуаціях (INEE), фонд «Освіта не може чекати» (ECW), інші, зосереджені на розробці та впровадженні рекомендацій, спрямованих на надання урядам чіткого плану дій у надзвичайних обставинах.

Ключовим пріоритетом міжнародної спільноти є важливість освіти під час війни. У Декларації про безпеку шкіл (2015) чітко визначено, що «освіта є основоположним елементом розвитку та повної реалізації прав і свобод людини». «Освітня система може взяти на себе роль у захисті дітей та молоді від смерті, травм та експлуатації; надаючи стабільність та чіткий розклад, вона здатна пом'якшити психологічний вплив збройного конфлікту та гарантувати доступ до інших необхідних послуг... Продовження освіти може забезпечити населення життєво важливою інформацією щодо здоров'я та рекомендацій з

управління конкретними ризиками в суспільствах, які переживають збройні конфлікти».

У 2015 р. Глобальна коаліція на захист навчальних закладів від нападів (ГСРЕА) розробила Комплекс дій під назвою «Що Міністерства можуть зробити для захисту навчальних закладів від нападів та використання у військових цілях». Цей комплекс дій призначений як інструмент для розширення можливостей працівників міністерств освіти, спрямований на ефективнішу профілактику нападів на освітні заклади або захист шкіл від їх використання у військових цілях, а також на пом'якшення наслідків нападів та реагування на них. Хоча документ головним чином акцентує на школах, багато з рекомендацій можуть бути застосовані і до університетів чи інших освітніх установ [12].

Запропоновані заходи для Міністерств стосуються сімох ключових аспектів:

- *Аналіз ситуації та моніторинг нападів:* Провести аналіз нападів на освітні установи, розробити план моніторингу, залучити місцеві громади та партнерів.
- *Захист шкіл:* Визначити безпечні межі та конструкції, обрати безпечні місця, сформувати охоронні групи.
- *Забезпечення продовження навчання:* Розробити плани дій у надзвичайних ситуаціях для продовження навчального процесу, визначити альтернативні механізми надання освіти.
- *Підтримка спільнот:* Включити місцеві заходи безпеки до моніторингу та аналізу, розробити грантову програму для запобігання та реагування на напади.
- *Урахування можливості конфлікту:* Перегляд політики освіти для врахування можливості конфлікту, побудова довіри та впровадження змісту освіти, адаптованого до конфлікту.
- *Систематизація захисту навчальних закладів:* Призначити посадову особу для очолення наглядового комітету для захисту закладів освіти, розробити план «Про захист освіти».
- *Виступ за підтримку:* Захист шкіл у військових конфліктах, імплементація вказівок щодо захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях [12].

Місцевим органам самоврядування та освітянам рекомендується:

- обирати дії відповідно до ситуації;
- адаптувати їх до конкретних умов у країні;
- діяти на різних рівнях: національному, регіональному, районному та шкільному;
- доповнювати заходи місцевого досвіду, які можуть бути корисними.

У контексті третього сценарію, який стосується забезпечення продовження навчального процесу у Комплексі дій, особлива увага приділяється альтернативним механізмам надання освіти та необхідності ретельного вибору заходів, що відповідають конкретній ситуації. Серед пропонованих можливостей:

Переміщення учнів: Вивчення можливості переміщення учнів з конфліктних зон до безпечних районів.

Агітаційно-просвітницькі зустрічі: Проведення зустрічей з приймаючою громадою для обговорення можливостей прийому переміщених учнів/студентів.

Зарахування до звичайних шкільних програм: Інтеграція переміщених учнів до звичайних шкільних програм у приймаючих школах.

Дистанційне навчання: Забезпечення можливості дистанційного навчання для учнів, які не можуть безпечно дістатися до школи через конфліктні обставини.

Зміни в графіку шкіл: Організація додаткових змін для відповіді на потреби місцевого населення та переселенців, створення літніх та вечірніх шкіл для учнів-переселенців.

Альтернативні місця навчання: Забезпечення альтернативних місць для навчання, таких як громадські приміщення або тимчасові споруди для учнів-переселенців.

Ці заходи спрямовані на впровадження ефективних стратегій, які враховують особливості ситуації та забезпечують доступ до якісної освіти навіть у важких умовах конфлікту [12].

Крім Комплексу дій для розширення можливостей працівників міністерств освіти, GCPEA у 2016 р. представило корисний посібник «Як школи можуть захистити себе від нападів та використання у військових цілях» [13]. У цьому посібнику розглядаються варіанти організації навчального процесу в школах за різних сценаріїв:

- беззбройний фізичний захист;
- збройний фізичний захист;
- використання переговорів як стратегії захисту освітніх установ;
- впровадження систем раннього попередження/сповіщення;
- застосування альтернативних методів надання освіти;
- надання психосоціальної підтримки;
- розробка комплексних загальношкільних планів безпеки та захисту.

У сценарії 4) – «Системи раннього попередження/сповіщення», рекомендується надавати інформацію в реальному часі про загрози або фактичні напади на школи. У разі отримання попереджень про можливі напади, можуть бути запропоновані такі заходи, як тимчасове закриття шкіл, переведення учнів у навчальні заклади у безпечних районах або організація альтернативних методів надання освіти. Для полегшення комунікації між шкільними адміністраціями, комітетами з безпеки шкіл, родинами, міністерствами та силами безпеки рекомендується використовувати текстові повідомлення за допомогою мобільних телефонів та активувати інші механізми реагування.

У сценарії 5) – «Альтернативні методи надання освіти» – пропонується розгляд переміщення місць навчання, створення шкіл у громадських приміщеннях, або тимчасових навчальних просторів у таборах для внутрішньо переміщених осіб або біженців.

В рамках сценарію 6) «Психосоціальна підтримка», запропоновано наступні складові на рівні школи:

- Тимчасові освітні заходи, що включають малювання та ігри, організовані у неформальних навчальних середовищах або в звичайних школах під час конфлікту. Ці заходи сприяють вираженню емоцій та розвитку розумових та емоційних навичок учнів, а також сприяють набуттю відповідних навичок.
- Дружні до дитини середовища для навчання, які є безпечними та гарантують захист учням. Вчителі застосовують інклюзивні, ґендерно-чутливі та сприятливі методи навчання, що вільні від принижень та зловживань, для забезпечення активної участі кожного учня.

- Системи переадресації, що направляють учнів до спеціалізованих служб психологічної допомоги чи соціальних служб для отримання належної підтримки, якщо такі служби доступні.
- Навчання вчителів та піклувальників, яке ознайомлює їх з різними методами психосоціальної підтримки, такими як малювання, рольові ігри, танці та пісні, і сприяє викладанню учням різних стратегій подолання стресу та формуванню стійкості.
- Послуги для жертв гендерного насильства, які включають першу психологічну допомогу та базові послуги охорони фізичного та психічного здоров'я, що надаються медичними працівниками.
- Кодекси поведінки для вчителів та учнів, які встановлюють правила прийнятної поведінки, спрямовані на підтримку безпечного, сприятливого та невід'ємного від насильства навчального середовища.
- Засоби допомоги вчителям, які можуть включати регулярні компенсації та доступ до гуманітарної підтримки, організацію перерв у роботі, періодичні педагогічні ради та тренінги з методів викладання та психосоціальної підтримки.

Отже, коли навчальні заклади стають об'єктом нападу або існує загроза нападу, коли сторонами збройного конфлікту стає окупована школа чи інший освітній заклад, або коли вчителі або учні/студенти уникають школи з-за страху нападу, або батьки не дозволяють своїм дітям відвідувати небезпечні школи чи шляхи до них, освітній процес припиняється. Негативні наслідки такого припинення можуть впливати протягом місяців чи навіть років. Забезпечення альтернативних методів освіти є критично важливим, оскільки це допомагає мінімізувати перерви в навчанні та може забезпечити структуру, регулярність та підтримку від ровесників, сприяючи студентам/учням у подоланні психологічного стресу та травм.

Висновки та перспективи подальших досліджень свідчать про те, що для забезпечення безпеки та захисту учнів, викладачів та інших освітян розроблено численні керівництва, стандарти та інструменти на міжнародному рівні. Ці документи становлять основу для здійснення заходів з захисту та забезпечення неперервності освітнього процесу під час надзвичайних ситуацій та воєнних конфліктів на всіх рівнях.

Важливим аспектом є необхідність забезпечення безперервності освіти для стримування подальшого насильства та запобігання загостренню кризи. Також критично важливо уникати використання шкіл у військових цілях, забезпечуючи, що навчальні заклади залишаються безпечними для навчання. Для досягнення цієї мети освітяни повинні розглядати різні шляхи, які можуть бути використані в конкретних обставинах. Деякі з цих шляхів можуть бути включені до заздалегідь розроблених планів дій у надзвичайних ситуаціях або шкільних планів безпеки.

Забезпечення неперервності освітнього процесу означає здійснення навчання іншими методами, що дозволяють учням зберігати доступ до освіти навіть під час перерв у звичайній системі навчання.

Методи альтернативного навчання можуть включатися, але не обмежуються змінами місць навчання, неформальними навчальними програмами, прискореними заняттями, тимчасовими місцями для навчання та дистанційними методами.

Дослідження, проведене в даній статті, не охоплює всі нюанси та виклики, з якими стикається освіта в умовах війни. Подальші дослідження потребують вивчення питань неперервності освіти на всіх рівнях в умовах війни, включаючи

розробку та впровадження спеціальних навчальних курсів для управлінців, вчителів, педагогічних працівників та науковців, спрямованих на забезпечення неперервності навчання в умовах війни. Актуальність також має проблема надання допомоги жертвам військових конфліктів, зокрема дітям, розвиток психолого-педагогічних практик, психосоціальної підтримки та методів, спрямованих на допомогу учням.

Список використаних джерел:

1. Міністерство освіти і науки України. Освіта під загрозою. 2022. URL: <https://saveschools.in.ua/> (дата звернення: 12.01.2023).
2. Офіс Генпрокурора України. Ювенальні прокурори: 226 дітей загинули в Україні через збройну агресію РФ. 2022. 26 квітня. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 12.01.2023).
3. Akbulut-Yuksel M. Children of war: The long-run effects of large-scale physical destruction and warfare on children. *Journal of Human Resources*. 2014. № 49(3). S. 634–662.
4. Akresh R., De Walque D. Armed conflict and schooling: Evidence from the 1994 Rwandan genocide. *The World Bank*. 2008.
5. Akresh R. et al. Climate change, conflict, and children. Technical report, Households in Conflict Network Working Paper. 2016.
6. Alfano M. and Görlach J.-S. Terrorism, education, and the role of perceptions: Evidence from al-Shabaab attacks in Kenya. Technical report, Households in Conflict Network Working Paper. 2019.
7. Annan J., Blattman C., Mazurana D., Carlson K. Civil war, reintegration, and gender in Northern Uganda. *Journal of Conflict Resolution*. 2011. №55(6). S. 877–908.
8. Blattman C., Annan J. The consequences of child soldiering. *The Review of Economics and Statistics*. 2010. №92(4). S. 882–898.
9. Cano A.F., Cervantes-Duarte L. Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electrónica Educare*. 2016. №20(3). S. 1–24. <https://doi.org/10.15359/ree.20-3.12>
10. Cerna L. Refugee education: Integration models and practices in OECD countries. OECD Education Working Papers. 2019. <https://doi.org/10.1787/a3251a00-en>
11. Chamarbagwala R., Mor'an H.E. The human capital consequences of civil war: Evidence from Guatemala. *Journal of Development Economics*. 2011. №94(1). S. 41–61.
12. GCPEA. Що Міністерства можуть зробити для захисту навчальних закладів від нападів та використання у військових цілях. Комплекс дій. URL: http://protectingeducation.org/wp-content/uploads/what_ministries_can_do_ukr.pdf (дата звернення: 12.01.2023).
13. GCPEA. Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях. Практичний посібник. URL: http://protectingeducation.org/wp-content/uploads/what_schools_ukr.pdf (дата звернення: 12.01.2023).
14. GCPEA. Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine. URL: <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executive-director-diya-nijhowne-on-attacks-on-education-in-ukraine/> (дата звернення: 12.01.2023).
15. Gerardino M. P. The effect of violence on the educational gender gap. Unpublished manuscript. 2014.
16. GTZ. Education and conflict: The role of education in the creation, prevention and resolution of societal crises – Consequences for development cooperation. URL: <https://reliefweb.int/report/world/education-and-conflict-role-education-creation-prevention-and-resolution-societal> (дата звернення: 12.01.2023).
17. Kapor-Stanulovic N. Encounter with suffering. *American Psychologist*. 1999. №54(11). S. 1020–1027. <http://dx.doi.org/10.1037/h0088215>
18. Kesternich I., Siflinger B., Smith J. P., Winter J. K. The effects of World War II on economic and health outcomes across Europe. *Review of Economics and Statistics*. 2014. № 96(1). S. 103–118.

19. Leon G. Civil conflict and human capital accumulation the long-term effects of political violence in Per'u. *Journal of Human Resources*. 2012. №47(4). S. 991–1022.
20. Локшина, О., Глушко, О., Джурило, А., Кравченко, С., Максименко, О., Нікольська, Н., & Шпарик, О. (2022). Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. *Український Педагогічний журнал*, (2), 5–18. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>

References:

1. (2022). Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Osvita pid zahrozoiu [Ministry of Education and Science of Ukraine. Education is under threat]. Retrieved from <https://saveschools.in.ua/>.
2. (2022). Ofis Henprokurora Ukrainy. Yuvenalni prokurory: 226 ditei zahynuly v Ukraini cherez zbroinu ahresiiu RF [Office of the Prosecutor General of Ukraine. Juvenile prosecutors: 226 children died in Ukraine due to the armed aggression of the Russian Federation]. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/>.
3. Akbulut-Yuksel, M. (2014). Children of war: The long-run effects of large-scale physical destruction and warfare on children. *Journal of Human Resources*, 49(3), 634–662.
4. Akresh, R. and De Walque, D. (2008). Armed conflict and schooling: Evidence from the 1994 Rwandan genocide. *The World Bank*.
5. Akresh, R. et al. (2016). Climate change, conflict, and children. Technical report, Households in Conflict Network Working Paper.
6. Alfano, M. and Görlach, J.-S. (2019). Terrorism, education, and the role of perceptions: Evidence from al-Shabaab attacks in Kenya. Technical report, Households in Conflict Network Working Paper.
7. Annan, J., Blattman, C., Mazurana, D., and Carlson, K. (2011). Civil war, reintegration, and gender in Northern Uganda. *Journal of Conflict Resolution*, 55(6), 877–908.
8. Blattman, C. and Annan, J. (2010). The consequences of child soldiering. *The Review of Economics and Statistics*, 92(4), 882–898.
9. Cano, A. F. and Cervantes-Duarte, L. (2016). Impact of Armed Conflicts on Education and Educational Agents: A Multivocal Review. *Revista Electrónica Educare*, 20(3), 1–24. <https://doi.org/10.15359/ree.20-3.12>.
10. Cerna, L. (2019). Refugee education: Integration models and practices in OECD countries. OECD Education Working Papers. <https://doi.org/10.1787/a3251a00-en>.
11. Chamraborty, R. and Morán, H.E. (2011). The human capital consequences of civil war: Evidence from Guatemala. *Journal of Development Economics*, 94(1), 41–61.
12. GCPEA (2015). Shcho Ministerstva mozhet zrobyty dlia zakhystu navchalnykh zakladiv vid napadiv ta vykorystannia u viiskovykh tsiliakh. Kompleks dii [What ministries can do to protect educational institutions from attacks and military use. A set of actions.]. *protectingeducation.org*. Retrieved from http://protectingeducation.org/wp-content/uploads/what_ministries_can_do_ukr.pdf.
13. GCPEA (2016). Shcho mozhet zrobyty shkoly, shchob zakhystyty sebe vid napadiv ta vykorystannia u viiskykh tsiliakh. Praktychnyi posibnyk [What schools can do to protect themselves from attack and military use. A practical guide]. *protectingeducation.org*. Retrieved from http://protectingeducation.org/wp-content/uploads/what_schools_ukr.pdf.
14. GCPEA (2022). Statement by GCPEA Executive Director, Diya Nijhowne, on Attacks on Education in Ukraine. Retrieved from <https://protectingeducation.org/news/statement-by-gcpea-executive-director-diya-nijhowne-on-attacks-on-education-in-ukraine/>.
15. Gerardino, M. P. (2014). The effect of violence on the educational gender gap. Unpublished manuscript.
16. GTZ (2004). Education and conflict: The role of education in the creation, prevention and resolution of societal crises – Consequences for development cooperation. Retrieved from <https://reliefweb.int/report/world/education-and-conflict-role-education-creation-prevention-and-resolution-societal>.

17. Kapor-Stanulovic, N. (1999). Encounter with suffering. *American Psychologist*, 54(11), 1020–1027. <http://dx.doi.org/10.1037/h0088215>.
18. Kesternich, I., Siflinger, B., Smith, J. P., and Winter, J. K. (2014). The effects of World War II on economic and health outcomes across Europe. *Review of Economics and Statistics*, 96(1), 103–118.
19. Leon, G. (2012). Civil conflict and human capital accumulation the long-term effects of political violence in Per'u. *Journal of Human Resources*, 47(4), 991–1022.
20. Lokshyna, O., Hlushko, O., Dzhurilo, A., Kravchenko, S., Maksymenko, O., Nikolska, N., & Shparyk, O. (2022). Organization of education in wartime: recommendations of international organizations. *Ukrainian Pedagogical Journal*, (2), 5-18. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18>

Подано до редакції 02.02.24 р.
Прийнято до друку 05.03.24 р